

Милић Ф. ПЕТРОВИЋ*

САРАДЊА ЦРНЕ ГОРЕ СА СРБИЈОМ ЗА ВРЕМЕ
ВЛАДАВИНЕ ВЛАДИКЕ ПЕТРА II ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША
И КЊАЗА ДАНИЛА ПЕТРОВИЋА
(1830-1860)

Након победа над турском војском на Мартинићима и Крусима Црна Гора је ушла у други период у изградњи своје државности (1796-1851). Његош је за време своје владавине увео сталне државне органе власти и прве културно-просветне установе у земљи. Са књазом Данилом почиње трећи период у развоју црногорске државе, који обухвата раздобље од проглашења књажевине до стицања независности (1852-1878). За нашу тему потребно је да истакнемо сарадњу Црне Горе са Србијом у вези са изградњом црногорске државе и напоре за ослобођење и уједињење српског народа.

Петар II Петровић Његош (1813-1851) владика (митрополит) и владар Црне Горе и Брда (1830-1851) био је истакнути мислилац, књижевник и предводник борбе за ослобођење и уједињење српског народа и Јужних Словена. На почетку владавине формирао је сталне органе власти и управе: Правитељствујушћи сенат црногорски и брдски (1831-1879); Гвардију (1831-1879); Перјанике (1837-1916); институцију капетана, локалне органе власти; установио плаћање пореза у Црној Гори; основао прву народну школу и штампарију (1834); водио борбе са Турцима око Грахова, Лесендра и Врањине; извршио разграничење с Аустријом (1841), подржао борбу српског народа у Војводини (1848) за формирање Српског Војводства; објавио књижевна дела трајне вредности; укинуо Гувернадурство (1717-1832), и Правитељство суда црногорског и брдског (1798-1831).

Савременици владике Петра II у Србији били су књаз Милош Обреновић (1830-1839), кнез Михаило Обреновић (1839-1842) и кнез Александар Карађорђевић (1842-1858). Са свима је имао плодну сарадњу, посебно са сином „Черного Ђорђија”. Истовремено, предњачио је на књижевном плану изграђујући снажне и карактерне ликове и тиме подизао националну свест и веру за ослобођење српског народа.

* Доктор историјских наука, Архив Југославије, Београд.

Књаз Данило Петровић (1826-1860) био је први књаз Црне Горе (1851-1860). Раздвојио је световну и духовну власт, поделио земљу на капетаније, које су обављале целокупну локалну административну, судску и војну власт; формирао капетанске судове и Књажеву гарду (1856), трансформисао племенско-братственичку војску у добровољачку, „Крстоносну војску”; одбранио Црну Гору од налета Омер-паше Латаса; проширио државну територију; извршио разграничење Црне Горе са Турском (1858-1859) и тиме издејствовао незванично признање независности Црне Горе од Турске, Русије и Аустрије. Савременици књаза Данила у Србији били су кнез Александар Карађорђевић (1851-1858) и кнез Милош Обреновић (1858-1860) са којима је наставио сарадњу из времена владике Петра II Петровића.

Сарадња Црне Горе и Србије одвијала се у повременој преписци владара и истакнутих државника, у контактима појединих државних службеника, пријем у Београду и на Цетињу овлашћених изасланика, у дипломатској активности и другим облицима. Из ове сарадње сачувана је релативно богата архивска грађа, Новине србске, календари и алманаси, на основу којих и одговарајуће литературе смо покушали да истакнемо главне правце сарадње и настојања две аутономне српске кнежевине у трајању од три деценије.¹

Прејиска Владара Црне Горе са кнежевима, државницима и истакнутим појединцима у Србији. Од времена Карађорђа, који је успоставио сарадњу са црногорским владиком Петром I, владари Црне Горе и Србије су врло активно сарађивали на општем и личном плану. Разуме се, та сарадња некада је бивала већа а некада мања, у зависности од опште и унутрашње ситуације. Посебно је била жива за време владике Петра II Петровића Његоша, великог мислиоца, књижевника и филозофа. Његош се дописивао са владарима, државницима и истакнутим личностима у Србији, Војводини и другим српским земљама: Милошем и Михаилом Обреновићем, Александром Карађорђевићем, митрополитом Петром Јовановићем, Илијом Гарашанином, Лазаром Арсенијевићем Баталаком, Стеваном Петровићем Книћанином, Аврамом Петронијевићем, Вуком Караџићем, Матијом Баном, Миљцом Трифуновићем, Симом Милутиновићем Сарајлијом, Василијем Бераром, Василијем Василијевићем, Петром Ристићем, Јеремијом Гагићем (руским конзулом у Дубровнику) и другим. Црногорски и српски државници контактирали су по разним питањима.

Књаз Данило је сарађивао и дописивао се са кнезом Александром Карађорђевићем и кнезом Милошем Обреновићем за време његове друге владавине, Илијом Гарашанином, Вуком Караџићем, Стеваном Марковићем, министром правде и просвете, Спиридоном Гопчевићем, бароном Мамулом, гувернером у Далмацији, Дојмијем, окружним капетаном у Котору. Препис-

¹ Петар Поповић, *Односи Србије и Црне Горе у XIX веку*, САНУ, Београд 1987, књ. XXXV – документа (у даљем тексту: Петар Поповић, број документа).

ска и сарадња постојала је између министара и чланова Државног совјета са црногорским војводама и сенаторима.² У овом раду изнећемо најважније аспекте те сарадње.

Савешти кнеза Милоша Обреновића владици Петру II како да управља земљом. Милош Обреновић у писму од 24. фебруара 1831. саветује младог архимандрита Петра II како са народом треба управљати и који став треба заузети према кретањима у Албанији и Босни. Саветује му да буде у миру са Скадром јер добија од њих храну и има трговину – „немојте узнемиравати везира реченога; Црна Гора не може без Скадра ни сушествовати, она и рану... има од њега и трговину своју посредством њега распрострањава. Ако још задате везиру слово, да га нећете дирати, моћи ћемо за вас и веће ползе с њиме уговорити, она му је више пута реч задавала, да га неће дирати, и опет је слово нарушавала. Што је пре било, нека, немојте да под вашим правленијем такво што буде и догоди се. Слова задано држите... Дуго искуство научило је ме да одржание, задане речи мој успех доноси.”³

Следеће године, 22. августа 1832. Милош Обреновић архимандриту Петру II и црногорском Сенату поново скреће пажњу – да се окане узнемиравња великог везира и царске војске која је велика и чим среди унутрашње прилике удариће поново на вас. То је иначе рекао велики везир Авраму Петронијевићу кад је овај боравио у Цариграду. Ови савети били су од користи младом цетињском архимандриту који је стицао прва знања за управљање земљом.⁴

Особље из Србије на служби у Црној Гори. У недостатку способних и школованих чиновника у Црној Гори, многи појединци из Србије и Војводине у својству личних секретара и писара црногорских владара и државних институција, учитеља, типографа и других сличних лица одлазили су и извесно време радили у Црној Гори. Архимандрит Петар II Петровић у писму Јеремији Гагићу, руском конзулу у Дубровнику 20. јуна 1831. жалио се да нема писара од када се Стеван Васић повратио у Србију. Стога је принуђен да преписку ради сам.⁵ Истим поводом Иван Поповић, свештеник, пише Јеремији Гагићу 11. јула 1831. да архимандрит Петар нема ни писара ни секретара. Пре је био Сима Милутиновић Сарајлија па отишао, па Стеван Васић па и он отишао.⁶

Владика Петар II 12. априла 1845. издао је сведочанство (уверење) Филипу Вучковићу да је пуне четири године био чиновник при Сенату црногорском и при том се добро владао а своју дужност прилежно, вешто и тач-

² Исто.

³ Исто, документ бр. 85.

⁴ Исто, документ бр. 92.

⁵ Исто, документ бр. 89.

⁶ Исто, документ бр. 91.

но извршавао.⁷ Такви су били и остали чиновници који су службовали на Цетињу. Канцеларија црногорског Сената 24. фебруара 1850. издала је сведочанство учитељу Јанићију Константиновићу из Србије, што је четири месеца као приватни учитељ учио унук сердара Филипа Ђурашковића.⁸ Милорад Медаковић 24. октобра 1855. известио је књаза Данила да се један учитељ из Србије пријавио за рад у Црној Гори.⁹

Стеван Магазиновић, свештеник из Београда, 20. септембра 1858. одговорио је књазу Данилу да ће се постарати да му нађе способно лице за секретара. Осим ових неколико наведених чиновника, било је у овом периоду и других лица из Србије и Војводине која су као извањци краће или дуже време провела на Цетињу и обављала врло значајне државне послове и тиме дала велики допринос развоју органа власти, просвете, културе и других служби у Црној Гори.

О исељавању становништва из Црне Горе и брда у Србију. Судбина српског народа су честе сеобе и деобе. У широј обради ове материје констатовали смо да је „од средњег века до данас српско етничко стабло (укључујући и грану у Црној Гори) имало два основна миграциона процеса: склањање у планине од турског зулума и терора и након ослобођења повратак на стара огњишта, што на одређен начин траје до данашњег дана. Отуда је сваки покрет за ослобођење и обнову државе, било у Србији, Црној Гори и другде, припреман и прихватаан као јединствен народни покрет у коме су учествовали сви који су били у прилици, било пером, сабљом, песмом, новцем или на други начин. Након ових покрета следиле су бројне сеобе народа, породица, појединаца, покретног иметка... час у једном час у другом правцу”.¹⁰

Због оскудних услова живота, пренасељености, турског зулума и неродних година, исељавање становништва било је стално и бројно. После Другог српског устанка организовано се радило на пресељавању становништва, што је регистровано кроз службену преписку владара. Организованим усељењем „отпочела је још више заједничка историја ове две братске државе”. Лица која су се усељавала наводила су да долазе што „им је оскудност у препитанију и немир од Турака већ дојадио”. У сарадњи владике Петра I Петровића за кратко време је смањено исељавање све до 1833/34, када је Кнежевини Србији припојено шест нахија на југу и истоку земље и у њима насељавано становништво из Црне Горе и Брда. До нових, већих сеоба до-

⁷ Исто, документ бр. 127.

⁸ Исто, документ бр. 158.

⁹ Исто, документ бр. 192

¹⁰ Милић Ф. Петровић, Уводне напомене, у књизи: *Ослобођење, независност и уједињење Србије и Црне Горе*, аутори – Милић Ф. Петровић, Павле Стојковић, Душица Бојић, Историјски музеј Србије, Београд 1999, стр. 5.

шло је после црногорско-турских борби око Грахова 1836. год. На исељавање у Србију у наредном периоду нарочито је утицало укидање спахијског система и регулисање права својине Законом из 1839. год, којим је спречено неограничено захватање земље и извршено разграничење приватних, општинских и државних имања.¹¹

Кнез Милош Обреновић и каснији владари Србије били су предусретљиви према досељеницима из Црне Горе. Тако исељеници Саво и Перо Миловић у писму Његошу од 6. 09. 1845. год. наводе да су били љубазно примљени код кнеза Александра Карађорђевића. Досељенике су ценили као чврст и отпоран елемент погодан за одбрану граница Кнежевине, због чега су их најрадије насељавали поред Дрине, на Златибору, југу Србије, у Тимочној крајини и у извесној мери и по унутрашњости земље. Тако су настала бројна насеља досељеника, као што су Петрово Село у Крајини, највеће насеље досељеника из Црне Горе у првој половини 19. века. Бројни су захтеви Његоша и других државника и националних радника да се прихвате досељеници. Владица Петар II пише Илији Гарашанину, председнику Државног савета и министру иностраних дела Србије, 6. маја 1845. год да „неколико сиромашних овдашњих фамилија полази у Србију, себи тражити бољу срећу, па зато молим вас, да бисте благоволили препоручити их његовој Светлости књазу србском и од њега изходатоистовати им дозвољење да се могу населити гдегод међу с нама једноплеменским Србљима”.¹²

Некада су се целе породице, као што је септембра 1839. год. пристигло на Јавор 190 мушкараца и 176 жена, селиле да би се преко зиме прехраниле у Србији, а на пролеће да се врате у свој крај. Његошу и другим црногорским владарима тешко је падало што је велики број породица напуштао своја огњишта да се више никада не врате. Једина утеха им је била што одлазе код „једноплемене браће” у Србију. Помоћ који су им они могли пружити биле су писмене поруке кнезу или неком од водећих државника у Србији. Сима Милутиновић Сарајлија 3. јуна 1847. молио је Аврама Петронијевића да се прихвате, наместе, снабдеју крајњим нужностима црногорске породице које на мокрогорском карантину чекају.¹³ Да је број досељеника био перманентан и велики сведочи исти акт у коме се наводи да је једној групи црногорских фамилија допуштено да пређу у Србију, а да се истовремено јавља и друга група која се не може прихватити.¹⁴

Омер-пашин напад на Црну Гору крајем 1852. год. и неколико следећих неродних година донеле су велике тешкоће Црној Гори како да прехрани своје становништво. У таквим условима црногорски књаз и други државни-

¹¹ Исто, стр. 267-268.

¹² Петар Поповић, документ бр. 128.

¹³ Исто, документ бр. 143.

¹⁴ Исто.

ци више нису тражили сагласност српске владе да прихвати све бројније исељенике, већ су само обавештавали српске пограничне власти да „поради овогодишњег нерода у овој земљи креће се многи народ на пресељење у сродну земљу својој браћи”, са молбом „да се не задржавају на граници како би са средствима која имају могли доћи до места насељења и да болести код народа нема”.

У вези са наведеним тешкоћама књаз Данило је помоћ захтевао и од Русије и других великих сила. У писму барону Мајндорфу од 18. августа 1853. год. говори о пресељењу више од 500 породица из Бјелопавлића и Пјешиваца у Шумадију због глади и због тога што је скадарски паша забранио продају жита на пограничним пазарима према Црној Гори, па зато моли за помоћ или да се из народног новца у Петрограду да 25000 форинти за жито.¹⁵

Истим поводом Иво Радоњић и Петар Вукотић, црногорски сенатори, обраћали су се Алекси Симићу у Србији молећи да молбу достави кнезу Александру и предочи му тежину проблема а њих о резултату обавести.¹⁶ Следеће године 1854. књаз Данило се обратио пуковнику Јегору Ковалевском, руском емисару у Црној Гори, изложивши поново тешки економско-политички положај Црне Горе и нужност пресељења становништва у Србију. У вези са тим молио је да му се изда 50000 форинти од народног новца који се чува у Петровградској банци. Лука Илић из Липовца и Петар Липовац из Цуца, народни прваци, обратили су се српској влади и пограничним управитељима на граници Кнежевине Србије 21. августа 1855. апелом да народу који се сели у Србију не забрањују пролаз.¹⁷ У Србију су се селили и црногорски „опозиционари”. Стеван Мирковић, министар просвете и правде у Србији, захтевао је 06. 09. 1857. год. од војводе Мирка Петровића да се уважи молба Крца Голубова, ранијег књажевог перјаника, да може превести фамилију од 20 чланова, што је и уважено.¹⁸

За време новог налета Омер-паше Латаса на Црну Гору 1857/58. исељавање се смањило, али не и обуставило. Већ следеће 1859. оно је настављено. Те године само у Петрово Село у Крајини досељено је 60 породица. До масовног исељења дошло је 1860. год. када се из Братоножића иселило чак 1000 лица.

Исељеници из Црне Горе нису заборављали стари крај, посебно у ратним годинама. Тако поп Ђоко Лончар и Даница Мартиновић из Неготина 16. септембра 1856. год. јављају књазу Данилу да су чули да је Црна Гора заратила са Турцима па кажу да је 100 тамошњих Црногораца спремно да се бори на страни Црне Горе, што им Србија не дозвољава, па моле за ин-

¹⁵ Исто, документ бр. 176.

¹⁶ Исто, документ бр. 177.

¹⁷ Исто, документ бр. 191.

¹⁸ Исто, документ бр. 204.

тервенцију.¹⁹ Истим поводом обрађали су се књазу Данилу и Лука Марковић и Јово Шћекић из Бање.

Диплома о књажевском пореклу Александра Карађорђевића. Владика Петар II 21. децембра 1840. издао је диплому о књажевском пореклу Александра Карађорђевића и војводском звању, у којој се наводи:

„Известно и ведомо да будет что Ми Александра черного сина бывшего сербского верхаго вождя Георгија Петровича черного (произгођашаго из древних кназеј нашеј провинцији Васојевич) признали по происхожденију сјалтеним кназем и нашим патриотом. В особености же уважае заслуга отца его храбростију својеју освободившаго изе под ига турецкаго единоплемеников наших справедливо и достойно почли, жаловат и жалужем више упомјанутаго кназја Александра чернаго чином воиводи.

Тога ради да би означениј Александар черниј признаваем и почитаем бил књазем нашим патриотом и воеводају, потвердили Ми грамату еију потписом и приложенијем державној нашеј печати. Дана в черногорској резиденцији Цетине в лето од рождество Христово 1840 месеца декбрја 21 дне.”²⁰

Након овог признања кнез Александар 3. јануара 1841. доставио је владици Петру II портрет Карађорђа. Његоша је овај портрет посебно дирнуо: „...никакав дар на овом свијету не би мени пријатниј био од портрета витеза и отца единоплемене мени Сербие... кои ће вечно остати огледало витежства, не само међу малием народом сербским, него и међу великијема народима и у всемирној историји...”²¹

Поштовање и контакти Његоша и кнеза Александра су се наставили и касније. Александар је 27. септембра 1843. обавестио Његоша да је изабран, признат и проглашен за књаза српског.²² У честитки поводом избора Његош је истакао:

„...Обшта народа србског радост, моја је радост: славна и бесмртна дела Карађорђа, одушевљаваће Србе до века...”²³

О школовању црногорских ђака у Србији, достављању књига и набавци шtamпарије. Након стабилизовања општих прилика и оснивања Лицеја (1838), Србија је била у прилици да прима на школовање о свом трошку по неколико ђака из Црне Горе. Школама и школовању црногорске младежи Његош је придавао велику важност, јер је држао да су школе најпоузданије средство „којим се један народ до образованија и просвештенија следователно до праве среће доћи може”. Након оснивања прве народне школе на Цетињу (1834), ради стицања ширег образовања, с времена на време слао је

¹⁹ Исто, документ бр. 198.

²⁰ Исто, документ бр. 111.

²¹ Исто, документ бр. 112.

²² Исто, документ бр. 113.

²³ Исто, документ бр. 115.

по неколико ђака у Србију и Русију. У Србију је 1845. године послао два своја рођака, Стевана Перовића Цуцу – сестрића и Петра Пејовића. По одобрењу кнеза Александра Карађорђевића српска влада их је врло срдечно примила, узела их за своје питомце, одобрила им месечно издржавање²⁴ и одредила Пауна Јанковића, попечитеља финансија, за старатеља. Он их је наместио да станују у добростојећој кући како би били стално пред очима ради контроле. После четворогодишњег школовања у Београду, ова два ђака су се по жељи владике Петра II вратила у Црну Гору. Лазар Арсенијевић Баталака, министар просвете у Србији, обезбедио им је путне трошкове и до Трста пратњу која их је укрцала на пароброд за Котор. На предлог Матије Бана кнез Александар сагласио се да се Његошевом сестрићу омогући да студира филозофију и друге науке у Бечу. Међутим, јула 1850. године он се вратио у Србију и примљен је у Војну академију у Београду. На указаној помоћи Његош је захвалио српском кнезу и „његовим саветницима што се ако и кад сетите овога српскога крша; то ће вам за част у потомству служити кад наш народ ускрсне духом”.²⁵

На захтев књаза Данила 1856. за српског питомца је примљен Петар Церовић, син Новице Церовића, црногорског војводе и сенатора, који је већ на почетку школовања за једну годину дао два разреда гимназије. Са Церовићем су примљени Стефан Радовић и Јован Влаховић. Старање о овим ђацима било је поверено министру просвете Србије. Јован Влаховић је касније покушавао да се упише на Војну академију у Београду.²⁶

Срдчан пријем црногорских ђака у Београду је израз настојања српског кнеза и владе да помогну Његошу, касније и књазу Данилу, са жељом да на тај начин стекну симпатије власти и народа у Црној Гори, а примљени младићи „почерпивши науке у училиштима српским, уједно ће и дух и мисао које у Србији сушествују поцрпити” када се врате у своју земљу „собом однети и њој предат”. Држећи да су то деца „отменог рода”, српска влада им је одређивала стипендију већу од уобичајених и омогућавала им да станују у добростојећим кућама.²⁷

Србија се старала да у Црну Гору школских и црквених књига „учећој се црногорској младежи на дар пошаље... од сваке књиге школске подразумевајући и Часловце и Псалтире по 20 комада бесплатно пошаљу”. Васи-

²⁴ Петар II Илији Гарашанину, Цетиње, 12. априла 1845.; министар просвете Државном совјету 21. маја 1845. (Архив Србије, Државни совјет 1845., фасц. 76, бр. 232; 1849, фасц. 89, бр. 134.

²⁵ Петар II Илији Гарашанину, 5. јуна 1850. (Петар Поповић, документ бр. V).

²⁶ Милорад Медаковић Алекси Симићу 10. децембра 1856.; Стефан Марковић књазу Данилу 17. марта 1858.; Петар Церовић књазу Данилу 15. децембра 1858. (Петар Поповић, документи, бр. 200, 205, 207, 222, 227, 228).

²⁷ Драгосав Страњаковић, *Његош и Србија*, Гласник СПЦ, 1847, бр. 2-3, стр. 79.

лије Берар, инспектор Државне штампарије у Београду, јула 1856. послао је у Црну Гору 39 наслова. Наводимо списак послатих књига:

1. Часловац 20 ком.
2. Псалтир 20 ком.
3. Катихисис пространи 20 ком.
4. Собрание молитва 20 ком.
5. Устројение основних школа 20 ком.
6. Наставленије за учитеље основних школа 20 ком.
7. Буквар србскиј 20 ком.
8. Земљопис Србије и Турске 20 ком.
9. Историја свештена: кратка 20 ком.
10. Катихисис 20 ком.
11. Читанка србска I 20 ком.
12. Читанка србска II 20 ком.
13. Први знања 20 ком.
14. Штица мала 20 ком.
15. Граматика србска мала 20 ком.
16. Прегледалица срб. краснопис 20 ком.
17. Прегледалица немачка краснопис 20 ком.
18. Историја србска кратка 20 ком.
19. Састави писмени 20 ком.
20. Рачуница кратка 20 ком.
21. Рачуница практична 20 ком.
22. Начертанија школска 20 ком.
23. Теорија поезије 20 ком.
24. Реторика 20 ком.
25. Читанка србска III 20 ком.
26. Граматика србске гимназије 20 ком.
27. Буквар немачки 20 ком.
28. Земљопис за III разред 20 ком.
29. Повестница естаствена 5 ком.
30. Атласа нуз естаствена 5 ком.
31. Граматика немачка (Чворковић) 5 ком.
32. Речник немачко-србскиј 5 ком.
33. Земљопис обшти 5 ком.
34. Физика 5 ком.
35. Логика 5 ком.
36. Разговори немачко-србски 5 ком.
37. Граматика словенска 5 ком.
38. Читанке 5 ком.

39. Атлас целога света у малом 5 ком.²⁸

У име књаза Данила преко министра Алексе Симића српском књазу и влади срдачно је захвалио Милорад Медаковић: „... Његова Светлост Књаз и Господар Црногорскиј носи на скрижали своег срца урезано чувство љубави и преданости не само за свој народ, већ за све србство и за све оно, што се Србско зове и именује”.

Уочи турског напада на Црну Гору 1858. г. у непотписаном захтеву са Цетиња министру Србије Стевану Марковићу од 17. марта 1858. г. изнете су тешкоће у погледу набавке црквених и грађанских књига: „Овоме је народу долни али обични пут за прибавјане нуждни црквени књига, као што је познато; затворен; а цркве наше последним ратом по пограничним местима разорене и попаљене тако да... нарочито показала се велика оскудност у црквеним књигама. Граждански књига за проучавање младежи исто немамо и тешко нам је имати тим више, што се постојавша правителств. книготечатнја конечно пропала и материјал исте по крајној нужди у пос(л)еднем рату употреблен за зрна”.

На полеђини писма наведен је списак потребних књига:

1. Евангелија 10 ком.
2. Апостол 20 ком.
3. Типика 5 ком.
4. Триода 20 ком.
5. Обшти минеа 20 ком.
6. Празничниј 20 ком.
7. Октоих од оба гласа или е едним 20 ком.
8. Литургија 20 ком.
9. Часловца 20 ком.
10. Псалтира 50 ком.
11. Пасхалија 20 ком.²⁹

Књаз Данило се 1852. обратио Илији Гарашанину у Србији да му пошаље једног типографа. Истим поводом да би била обновљена штампа-рија, чија су слова у Омер-пашином нападу била преточена у пушчана зрна, Милорад Медаковић обраћао се Ефрему Ненадовићу и Алекси Симићу „поради едног техникара и поради едног филијала книгпечатне.”³⁰

²⁸ Стеван Марковић – Алекси Симићу 21. априла 1856.; Василије Берар – књазу Данилу 3. јула 1856.; Милорад Медаковић – Стевану Марковићу 16. августа 1856.; Милорад Медаковић – Алекси Симићу 10. децембра 1856.; Црногорски сенат Стевану Марковићу 17. марта 1858.; Љубомир Ненадовић књазу Данилу 9. априла 1858.; (Види Петар Поповић, Документа бр. 194-196; 200; 213; 214).

²⁹ Петар Поповић, Документ бр. 213.

³⁰ Илија Гарашанин – књазу Данилу, 17. новембра 1852. године; Милорад Медаковић – Алекси Симићу 10. децембра 1856.; (Петар Поповић, Документи бр. 172, 200).

Заузимањем Љубомира Ненадовића 1858. „штампарија је дошла у Котор... Ја сам био овде нашао и словослагателя, вредног момка да самном пође, па сад неznam шта ћу радити. Он зна и да слаже слова и да штампа и био је пристао на 200 талира годишње и да му се даје што од ране, па сам мислио као што сам вам говорио да и он добие дозволене на дуже време па тамо да пође, али сада су други попечители, па ми је све непознато, а за сад нијесу ради ништа ни да говоре а камоли да раде што би Турцима и издалека противно било а тако је сада и књаз”.³¹ Тако је после дугогодишњег заузимања нова штампарија допремљена на Цетиње. За ту штампарију Константин Петковић Димитријевић, руски конзул у Дубровнику, доставио је један пакет материјала из Руског царског посланства у Бечу.³²

Објављивање Његошевих књижевних дјела у Београду 1845. Његош је 1834. основао штампарију на Цетињу и то дело како каже посветио српском роду: „Србин српском роду своме ово делце посвећује”. Отварање штампарије поздравили су Срби у Војводини: „Опет и у Црној Гори штампарија српска” и Срби у Србији: „грana српског рода, Црногорци, имају већ своју печатну књигу”.³³

У овој штампарији штампане су бројне књиге, календари, алманаси и друга издања: Његошев *Пусџињак цетињски* и неке песме; буквари од Милаковића; *Грлица*, црногорски годишњи календар; *Дика црногорска* од Симе Милутиновића, *Народне српске њословице* од Вука Караџића; *Српска ѓрамаџица*; Његошева писма и објаве и др.

Због недостатка стручних радника, финансијских средстава и зато што књига није могло лако да се дистрибуира из црногорских брда, Његошева се штампарија постепено гасила. Стога је он 1845. послао у Београд *Огледало српско* и *Лучу микрозма* да се тамо објаве. У писму Василију Берару у Књажевској штампарији у Београду од 12. априла 1845. г., између осталог, каже: „Па од дужег времена дао сам купити у Црној Гори наше народне песме и већ их добро число има у рукопису, којима сам додао и од печатаних оне о Карађорђију. Ја сам намеравао ове песме дати печатати у Лајпцигу где би по мојој жељи могло изаћи у великолепном изданију... а знајући пак да тамошњаја типографија превасходи све остале у којима се што до сад србскога печатало, и да има добре коректоре, па зато и шиљем исте песме у рукопису Вама, учтиво молећи вас да бисте изволели дати печатати... и украсите их образом бесмртнога Карађорђија...”³⁴

³¹ Љубомир Ненадовић – књазу Данилу 13. фебруара и 9. априла 1858. (Петар Поповић, Документа бр. 211, 214).

³² Константин Петковић Димитријевић књазу Данилу 27. октобра 1858. (Петар Поповић, Документ бр. 220).

³³ Летопис 1834, IV, 141; Српске новине 12. јануар 1835. г.

³⁴ Петар Поповић, документ бр. 125.

На Његошев захтев Василије Василијевић, трговац у Земуну, који га није лично познавао, положио је новац за штампање народних песама. Он је том приликом изразио радост што му серужила прилика да може „едну малу част оног огромног почитанија указати, кое код сваког Србина, и због вискодостојанства... као владоаца, над единитим останком, негдашње српске империје, и због дела и намера ваши на срећу и напредак целог србинства тежећи...”³⁵

Око штампања *Луче микрокозма* у Државној штампарији у Београду ангажовао се и Сима Милутиновић Сарајлија. Он је од Перласке у Пешти поручио и добавио вињету за ову књигу. Након објављивања, 100 примерака ове књиге послао је Његошу у Трст преко трговца Михаила Вучетића.

Велики значај за српски језик, књижевност, културу и националну мисао имало је објављивање Његошевог најзначајнијег дела *Горски вијенац* у Бечу 1847. г. Дело је поета посветио сени „избавитеља Србије, дичном вожду Карађорђу”.

Црна Гора и Вук *Стефановић Караџић*. Вук Караџић, чији су се преци из Петњице код Шавника доселили у лознички крај, није заборављао завичај својих предака. Он је новембра 1834. г. боравио на Цетињу. Пошто је био болешљив, отишао је у Котор да презими, јер у Црној Гори није било лекара. Том приликом је обећао да ће се с пролећа поново вратити у Црну Гору. О Вуковом раду у Црној Гори на сакупљању народних умотворина, на чему му је несебично помагао, Његош је писао Татишчеву, руском посланику у Бечу, указујући на значај овог посла. Ова оцена Вуковог дела и посла свакако је била од користи Вуку.

Код кнеза Александра Карађорђевића Његош се у писму од 18. фебруара 1844. г. заузео да се Вуку врати пензија. „Од како сам овдје дошао, већ неколико пута био је код мене г. Вук Караџић жалећи се како му је оно пензије, што му је дала Србија укинута; Сматрајући ја његове заслуге литературске на сползу нашега народа, пак и његово положеније у коме се налази; с друге пак стране уздајући се у Ваше српско чисто и неразрушимо пријатељство к мени, ја сам истоме г. Караџићу обреко да ћу Вас о томе молити... очекива Ваше милостиво решеније, којим ћете му пређашњу пензију унапред продужавати и оно што му је од ње заустављено до сада отплатити и тим њега старца утишати...”³⁶ Овај Његошев предлог кнез Александар Карађорђевић је прихватио и доделио Вуку Караџићу пензију у износу од 400 талира годишње.

Његош је за Вука организовао сакупљање народних песама у Црној Гори, о чему Вук говори у писму од 14. фебруара 1845. г.: „Мислим да сте ми

³⁵ Петар II Василију Василијевићу 12. априла 1845. и В. Валијевић Петру II 19. јуна 1845. (Петар Поповић, документ бр. 126, 130).

³⁶ Петар Поповић, документ бр. 118.

пјесама доста сакупили, молим вас да напоменете једнако да се купе, па ако не буде суђено да се на лето ту видимо, а Ви ми их по поузданој прилици пошаљите у Триест на г. Владисављевића (Димитрија)”.³⁷

Вук Караџић одржавао је везе и сарађивао и са књазом Данилом. Ти контакти свакако су били другачијег садржаја од оних са Његошем. У писму од 9. фебруара 1855. честита књазу женидбу и захваљује на милости коју је показао према војводи Шују Караџићу, Вуковом рођаку из Дробњака.³⁸

Српски народни ђокреџ у Војводини 1848/9. Црна Гора и Србија кроз цео 19. век помагале су српски народ у неослобођеним крајевима да се одржи, економски ојача, духовно и културно-просветно уздигне и припреми за ослобођење и уједињење у једну државу. За нашу тему посебно је занимљива њихова активност у току револуционарне 1848. г. У току ове године Срби у Војводини (Јужној Угарској) захтевали су признавање српске народности, грађанску и верску равноправност и употребу српског језика у својим срединама. После неуспелих преговора српске депутације на челу са Ђорђем Стратимировићем и Александром Костићем са Лајошом Кошутом и другим мађарским представницима 1. априла 1848. у Пожуну (Братислава), грађански захтеви Срба преусмерени су ка стварању српске аутономне области Војводине, или Деспотовине, утемељене на народно-црквеним правима добијеним од аустријског цара Леополда. Ови догађаји имали су широк одјек у српству, нарочито у двема српским аутономним кнежевинама – Србији и Црној Гори. Оне су сматрале да треба морално и материјално да подрже тај покрет и да му се ставе на чело, посебно Србија. Она је подржана од владике Петра II, искреног и великог патриоте и идеолога за ослобођење свих Срба и Југословена „ако је игђе икога нас ево”. Илија Гарашанин се с њим брзо споразумео. Званичан став Србије био је: „Да ми ствар једноплеменске браће наше, тамошњих Срба, сматрамо као нашу сопствену, и никакве жртве ни моралне ни материјалне нећемо штедети да вас потпомажемо чим год можемо ради постизања опште корисне цели””. Овакав став Србија је задржала до краја покрета. Ради помоћи Србима, у Војводину је отишао Матија Бан и саставио прокламацију којом је позвао српски народ „да сазове велику скупштину, да изабере војводу и патријарха, уреди централну владу са одборима по свим местима и образује војну снагу...”³⁹ што је и урађено. Из Србије су у Војводину одлазили и сви водећи државници и истакнуте личности, осим кнеза Александра и Илије Гарашанина. Србија је пружала и огромну материјалну помоћ. У Србији је склоњена српска народна каса, црквене драгоцености, архива покрета, библиотеке и друге драгоцености и старине из Војводине. Највећа помоћ би-

³⁷ Исто, документ бр. 119.

³⁸ Исто, документ бр. 189.

³⁹ Исто, Матија Бан, Стевану Книћанину, Земун, 19. март 1848.

ла је у људству. Око 10.000 добровољаца, на челу са Стеваном Петровићем Книћанином и Миливојем Петровићем Блазнавцем, притекло је у помоћ Србима у Војводини. Без ове помоћи српски народни покрет био би угушен у почетку. За време ових борби, јаче него раније уздигнута је свест о јединственој српској заједници, с једне и друге стране Саве и Дунава, и ударен снажан темељ за даљу међусобну сарадњу. То је допринело да се учврсти свест да сви Срби треба да раде на успостављању јединствене српске државе.

Да је Српски народни покрет у Војводини био подржан из Србије сведочи и писмо Матије Бана Његошу од 12. марта 1849. у коме се, између осталог, каже: „...Мислим да ћу главом к Вами не до дуго доћи да заједно комбинирамо еден воени план. Тада ћу имати чест све Вам обширно изложити”.⁴⁰

За све време Његош је помно пратио покрет Срба у Војводини и био спреман да прискочи у помоћ: „све су нами данашње борбе на страну, али нас борба једноплемене браће јако пече, којој желимо помоћи”. Од Русије је тражио да му омогући да 4-5.000 људи преко Рашке области пребаци у Војводину. Свим силама је настојао да се створе услови за ослобођење уске земљоузине између Србије и Црне Горе, те „да смо сви једно”. Многи добровољци из Црне Горе, Рашке области, Старе Србије и Босне и Херцеговине били су спремни да крену и помогну Србе у Војводини. Жеља да помогну захватила је и Црногорце у Цариграду, од којих је пошло више од 600 људи са дозволом турских власти, по један или два, „оданде преко Варне и даље на помоћ Србљам нашим у Унгарији”. Међутим, мали број их је, као и из других неослобођених српских крајева, стигао до Војводине.

Визије и планови за ослобођење и уједињење Срба с почетка 19. века коначно су уобличени у *Начерџанију*, односно политичком спису Илије Гарашанина из 1844. г., на који се угледала спољна политика Србије у наредним деценијама. У овом спису Србији је намењена улога српског Пијемонта у борби за ослобођење и уједињење српског народа. Истовремено, са суседима су вођени преговори за ослобођење Срба, Хрвата и Бугара и формирању заједничке државе на федералној основи уз очување аутономије сваког народа. Када је Србија 1848. упутила Матију Бана на Цетиње да упозна Његоша са овим планом, он је разочаран, у југословенство Бана Јелачића, кога се због ослобођења Срба испод аустријске управе и даље није одрицао, одлучно узвикнуо: „...Треба да се најпре српство ослободи и уједини. Ја бих тада у моју Пећку патријаршију а кнез српски у Призрен. Мени духовна, а њему световна власт. Србија је матица српства, без ње никада ништа”.⁴¹ Приликом последњег сусрета са Матијом Баном Његош је ре-

⁴⁰ Петар Поповић, документ бр. 151.

⁴¹ „Записи” за 1938. г. бр. 20; Љубомир Дурковић-Јакшић, Србијанско-црногорска сарадња 1830-1851, Његошев сан, Гласник СПЦ за 1946.

као: „поздрави ми Кнеза (А. Карађорђевића), Книћанина и Гарашанина, кажи им од моје стране да ће се српство прије препородити дрском одважношћу него ли претераним обзирима на дипломатији”.⁴²

Када се водила политичка борба са Бечом, да се очувају резултати борбе, писма су размењивали владари Црне Горе и Србије. Владика Петар II у писму кнезу Александру од 14. априла 1849. каже: „...Војводство на слабе гране стоји, па и да је са свим ослобођено од Маџара, за српство никаква напредка, како Срби за себе не војују него за туђина. – Хвала вашој Светлости и Вашој Србији до неба за благородна и велика ваша пожртвованија; куд би та срећа србска место Војводства, да се онда на Босну окренуло, данас би се у рукама имало, оно што се не би могло лако изгубити”.⁴³ У наставку Његош говори о могућности српског ентузијазма под Турском који кад се развије нико не би могао зауставити.

У одговору на ово писмо књаз Александар 29. маја 1849. г. истакао је: „...Кад сам се ја решио браћу нашу у Војводству подпомагати, ја сам јасно предвиђао, да би наши непријатељи улучили прилику сајузити се с Маџарима, ако би се ови осилили, кои сајуз био би за народ србскиј а особито за намере наше са свим убитачан. Ја се у овом предвиђанију нисам нимало преварио, ер ми сведоче дела од како су се Маџари границама нашим приближили. И то за предупредити овај сајуз опасниј, а за оснажити српство ја сам за нужно нашао дејствовати да се Срби у Аустрији бар толико узвисе, да се народност њина призна, како би од туда и морална и физическаја снага њина развити се могла... Ја вас могу уверити да, Србија овим пожртвовањем није ни мало ослабила... Мој попечитељ внутрених дела г. Илија Гарашанин, по мому налогу, назначиће Вам човека, с којим ће те Ви о томе непрекидно и поверително од сада споразумевати се...”⁴⁴

Иако је територију Српског Војводства цар Фрањо Јосиф смањео у односу на прокламовану, а седиште пребацио на периферију српског етничког простора (у Темишвару) и Војном крајином одвојио га од матице Србије, ипак је у њему очувана идеја о Војводини као политичком решењу за Србе. Стварање Српске Војводине била је основа да се она 1918. одвоји од Аустро-Угарске и пресаједини Србији.

Одликовања Црне Горе. Установљење националних државних одличја у нас био је релативно спор процес, како због нејасног државноправног статуса Србије и Црне Горе, као аутономних кнежевина, тако и због површне информисаности о суштини јавних признања у тадашњих друштвено-економским условима у којима се постојање јавних признања није валоризова-

⁴² Љубомир Дурковић–Јакшић, *Њеђошева држава и Војводина 1848–1849*, Гласник СПЦ за 1948., стр. 138.

⁴³ Петар Поповић, документ бр. 152.

⁴⁴ Исто, бр. 154.

ло и није користило као средство промоције. Ту ситуацију најбоље илуструје настојање владике Петра II да искује Сребрену медаљу за храброст, прво црногорско јавно одличје. Велико интересовање аустријских агената за реализацију ове иницијативе у локалним оквирима сведочи о важности која се придавала сваком, па и овом „на изглед наивном и невином покушају да се створи прво домаће одличје”.⁴⁵ Ову иницијативу владика Петар II реализовао је додељивањем првих одликовања за храброст у Црној Гори која су истовремено била и прва државна одличја у новијој историји Срба. Познато је да су прве сребрне медаље за храброст на Цетињу коване још 1841. и додељиване за јунаштво против Турака показано на бојном пољу. Године 1846. искована је и Златна медаља за храброст, позната као Обилића медаља. Ради се о најугледнијем појединачном одличју у Црној Гори. Добијали су га само они којима су јунаштво на бојном пољу признавали њихови први саборци, учесници бојева.

Подржавајући српски народни покрет у Војводини 1848, Његош је Златном медаљом за храброст одликовао команданте добровољаца из Србије: Стевана Петровића Книћанина, Миливоја Петровића Блазнавца и Ђорђа Стратимировића, команданта из Војводине, а Сребреном медаљом Петра Ристића, капетана царско-краљевске војске који се борио под командом Книћанина. Ђорђу Стратимировићу Његош је тада поклатио чак и јатаган Смаил-аге Ченгића.⁴⁶

Владика Петар II посебно је ценио Стевана Книћанина. „...Книћанин изашао је лане на глас као велики јунак. Одиста ваља му се чудити, да у равном Банату с нерегуларном војском онако регуларно надвија. Храбар је тај наш народ у Шумадији, а нашао храброг вођу ... ти си жртву дао и страдајућој браћи упомоћ притекао; ради тога ћу те вјечно љубити и вјечно уважавати”.⁴⁷

У захвалности на додељеном одличју Книћанин је истакао: „...Драгоцениј лик обесмрћеног Обилића, којим би се само витезови Душанови и соколови Карађорђеви достојно понисити могли, зато сам јединствено на моја прса придети усудио се, што си ми га Ти, врховни чувару слободе србске из кршева црногорскиј, као из гнезда и ројишта витезова србскиј по отечественој Твојој к мени љубави поклонити изволју... да ћу ја и високо оно одличје, којим си ме као добриј отац обрадовао и чисту твоју к мени љубав указао ценити и свакад о томе својскиј старати се, да лик бесмртног Обили-

⁴⁵ Душица Бојић, *Одликовања Црне Горе и Србије*, у књизи: Ослобођење, независност и уједињење Србије и Црне Горе, стр. 235.

⁴⁶ Љубомир Дурковић-Јакшић, *Његошева држава и Војводина 1848-1849.*, Гласник СПЦ за 1948, стр. 131.

⁴⁷ Момир Стојковић, *Балкански уговорни односи 1876-1996*, I том 1876-1918, Београд 1918, стр. 46-47.

ћа као за мене важнији и од свију на свету ликова дражи, као прави Србин одсад достојно носити могу...⁴⁸

Одајући признање и додељујући одличје и Петру Ристићу, Србину–добровољцу, иначе капетану у аустријској војсци, Његош је 17. фебруара 1850, између осталог истакао: „...Узимајући у призрение храброст Вашу, скојим сте се 1848. и 1849. отликовали у садашњем Војводству србском против непријатеља... побуђеним налазим се и ја изјавити Вам за то моју благонаклоност дајући Вам Сребрну медаљу...⁴⁹

Признања која је Његош додељивао за показану умешност и храброст српским добровољцима из Шумадије и Србима из Војводине имала су великог одјека у подизању јединствене националне свести у свим српским земљама. Срби су се још једанпут окупили у једном националном прегнућу. Резултат ових прегнућа је стварање још једног српског државотворног средишта на простору Војводине која ће се 1918. прикључити својој српској матици.

Започету активност Његоша наставили су његови наследници у Црној Гори. Књаз Данило је 1853. установио Орден књаза Данила I за независност Црне Горе, који је познат под називом Данилов крст. Додељиван је за „храброст и заслуге наших поданика и свију они који су се посветили одбрани свете ствари, независности отечества.”

За време књаза Николе ово одличје 1861, 1866, 1873. и 1893. прерасло је у регуларни орден за цивилне и војне заслуге са пет степена. Књаз Данило основао је и Породични орден Светог Петра, који се почео да додељује за време књаза Николе у једном степену члановима породице Петровић Његош и иностраним владарима са којима су Петровићи били у сродству. Ово ће одличје добијати и неки појединци из Србије. За нашу тему значајно је што је ордење у Црној Гори, од 1865. и у Србији додељивано истакнутим појединцима из обе српске кнежевине и Србима преко Саве и Дрине. Био је то још један начин повезивања свих Срба на путу дугог процеса ослобођења, стицања независности и уједињења српског народа и његовог етничког простора.

Васојевићи и Србија. У Васојевићима је још 1219. г. основана Митрополија Будимљанска са седиштем у Будимљи, односно у манастиру Ђурђеви Ступови. Ово је једна од првих седам српских епископија које је основао Свети Сава. Привредно и духовно развијена Будимљанска жупа била је препуна црква и манастира. У манастиру Шудиково радиле су четири школе: списатељска, преписивачка, сликарска и калиграфска. Будимљан-

⁴⁸ Петар Поповић, документ бр. 150.

⁴⁹ Исто, документ бр. 157.

ском жупом 1315-1321. управљао је принц Стефан Дечански, одакле ће отићи на престо после смрти свога оца краља Милутина.⁵⁰

Када је подигнут Први српски устанак, Карађорђе је априла 1809. са војском стигао у Рашку област и у садејству месних устаника и 350 устаника из Васојевића, Мораче, Дробњака и Пиве, који су дошли у помоћ, ослободио Сјеницу, Нову Варош и опсео Нови Пазар, и тако створио велику слободну територију у Рашкој области. Након пропасти Првог српског устанка, Васојевићи су искусили турску освету. Међутим, успостављене везе ове старе српске области и Србије нису прекинуте. Напротив, временом су постале чвршће и садржајније. У својој непрестаној борби против турске војске, Арбанаса или пак унутрашњих немира или неслоге, Васојевићи су се за помоћ обраћали Србији и Црној Гори, држећи да ће се у сарадњи са две српске кнежевине лакше одупријети турском и арнаутском зулumu и доћи до слободе. Тако се кнез Александар Карађорђевић 28. октобра 1851. обратио Владици Петру II, који је дан пре тога умро, истичући да су два Србина из Хага из Васојевићке области (Доњи Васојевићи) дошли да му се жале против Васојевића (Горњих) који им не дају мира, напаствују их, глобе, убијају, жене им отимају и траже преко њега Његошеву заштиту.⁵¹ Не знајући да је Његош већ умро, Илија Ивановић, учитељ у Јагњилима (у Васојевићима), 29. октобра исте године известио је владика Петра II о унутрашњем раздору и немирима у Васојевићима и корацима које су преузимали њихови представници у Србији преко владициног сестрића Стевана Перовића Цуце.⁵²

Георгије Николајевић протопрозвитер 3. јануара 1853. године из Дубровника јавља кназу Данилу да га Срби моле да им објасни који је циљ рата са Турцима. Да ли је циљ да се границе Црне Горе прошире, или пак да рају испод турског јарма ослободе. С тим у вези препоручио је да буду у слози и договору са Србима који му могу у помоћ притећи, те да се о свему упозна И. Гарашанин.⁵³ Нешто касније, 12. марта 1853., Георги Николајевић известио је књаза Данила да је неоправдана бојазност да ће његова преписка са Илијом Гарашанином, председником владе у Србији, пасти у нежељене руке. Истовремено му доставља вест из Цариграда да је Омер паша Латас морао одустати од даљег ратовања са Црном Гором, те да сада наступа дипломатска борба за њену независност и за утврђивање њених граница. Има мишљења да ће се између Аустрије и Русије појавити несагласност при одређивању судбине Црне Горе. Аустрија жели и пристаје да Цр-

⁵⁰ Миомир Дашић, *Васојевићи од њомена до 1860. године*, Београд 1986, 63-65, 72-73, 142-151; Радомир П. Губеринић, *Документи о Васојевићкој области*, 1861-1912, Културно-просветна заједница Србије, Београд, 2001., стр. 25.

⁵¹ Петар Поповић, Документ бр. 165; М. Дашић, *Васојевићи од њомена...*, 381-384.

⁵² Исто, документ бр. 166.

⁵³ Исто, документ бр. 173.

на Гора признаје суверенство Турске, а Русија настоји да се Црној Гори призна независност.⁵⁴

О нападима турске војске на Васојевиће и бојевима на Полимљу, Полици и Будимљи током 1854. обавештавана су околна брдска племена, Црна Гора и Србија, од којих је тражена и добијена подршка и помоћ.

Два српска књаза су размењивали преписку и упознавали један другог о унутрашњим тешкоћама и немирима. Филип Лаиновић је 7. новембра 1857. упознао књаза Данила о буни у Србији против кнеза Александра и о кретању аустријске војске према Србији за наводну „одбрану књажештва”.⁵⁵ Потом се кнез Александар Карађорђевић 12. новембра 1857. обратио књазу Данилу и захвалио му на писму од 28. октобра те године, које му је упутио поводом завере против њега и српске поделе у Црној Гори и Србији „као јединим земљама гди Српство изгледа за будућност има”. Захвалност је изразио и због наредбе књаза Данила да се у Црној Гори чине молепствија због његовог избављења тешкоћа.⁵⁶

Васојевићки главари 22. јуна 1858. обратили су се Министарству иностраних дела Србије у вези с нападом Арбанаса из Албаније које турска власт не спречава, већ их подстрекава против Срба. Ови су напади били појачани од како је Турска заратила са Русијом. Васојевићима је значајну помоћ пружио књаз Данило. Они су и од Србије тражили помоћ у праху и новцу, да се одбране од Турака. Србија је и овог пута изашла у сусрет и доделила главарима из Васојевића 300 дуката помоћи. Ово говори да су владари и владе Србије и Црне Горе увек настојали и помагали неослобођену браћу у Васојевићима и другим Брдима у данашњој Црној Гори.⁵⁷

Хајдуци, народни осветници и борци за народна права, дејствовали су и у 19. веку у неослобођеним српским земљама: Старој и Јужној Србији, Босни и Херцеговини. Они су представљали најснажнију заштиту народног права против турског бесправља и самовоље. У мирним временима хајдуци су занемаривани и прогоњени. На захтев Миљца Трифуновића, окружног начелника у Ужицу, Његош је 5. марта 1845. одговорио да у Црној Гори нема хајдука који су прошле године хајдуковали по српској граници.⁵⁸ Након тога начелник Трифуновић 5. јуна 1848. прецизирао је да се ради о хајдуку Павлу Јелисавчићу из Србије, који је са друштвом хајдуковао неколико година чинећи штете у Србији. Њега су гониле турске власти у Босни и Хер-

⁵⁴ Исто, документ бр. 174.

⁵⁵ Исто, документ бр. 208.

⁵⁶ Исто, документ бр. 209.

⁵⁷ М. Дашић, *Васојевићи од ђомена...*, 514-516.

⁵⁸ Исто, документ бр. 122.

цеговини, па је потом прибежиште нашао у Морачи те стога црногорског владику моли да тог хајдука и његову дружину пронађу и онемогуће.⁵⁹

Алекса Симић 20. фебруара 1857. у писму Милораду Медаковићу молио је да се хајдуци из Србије и Босне који се међу ускоцима малинским и у манастиру Острогу на зимовању налазе, похватају и казне: Симо Варничкић, Васо Ђуровић, Лазар Колаковић, Грујица Шуљагић, Исаило Оцић, сви из округа ужичког, и браћа Стефан и Илија Трговић из Босне.⁶⁰

Хајдуци су се окупљали и штитили народ све до ослобођења српских земаља од турске окупације. Њихове дружине чувале су у себи иста начела друштвеног живота као и српски народ: сабориште, састанак, збор и народну самоуправу. Хајдучка прегнућа подстицала су народ на борбу против неправде, што се преносило с колена на колено. Хајдуци су били израз унутрашње духовне снаге, чврстине и њеног оживотворења.⁶¹

О политичким емигрантима из Србије и Црне Горе. Владари у Црној Гори и Србији имали су политичке неистомишљенике који су се из Црне Горе склањали у Србију и обрнуто, из Србије у Црну Гору. Тим поводом књаз Данило се 18. новембра 1853. обратио барону Мајндорфу, којом приликом је говорио о плану црногорских емиграната у Аустрији (Перо Поповић, Мило Мартиновић и Стеван Перовић Цуца) да траже новчану помоћ од Србије за борбу против њега.⁶² Нешто касније, 12. јула 1854. књаз Данило се обраћао и барону Мамули, гувернеру Далмације, о црногорском емигранту Стевану Петровићу Цуци и његовој наводној књажевској титули, коју је узео још док је био у Београду у школи. Перовић се тада налазио у Бечу, где се прозвао „наследником кнежевског порекла”. Стога књаз моли Мамулу да забрани да се назива кнезом и књазом.⁶³

У акту од 10. маја 1850. председник Сената Црне Горе молио је српску владу да се емигрантима из Србије (Н. С. и К. М.) који бораве у Црној Гори опросте грешке и дозволи повратак у отаџбину.⁶⁴

Књаз Данило је у одговору од 18. јуна 1859. који је упутио у Србију (високородном господину) навео да се Крцу Голубову, емигранту из Црне Горе, који је тражио помоћ од руског генералног конзула у Србији, издејствује слободан повратак у Црну Гору, да му се за сада повратак не може одобрити.⁶⁵

⁵⁹ Исто, документ бр. 146.

⁶⁰ Исто, документ. бр. 201.

⁶¹ Тома М. Бацетић, *Стара Србија*, превео Добрило Аранитовић, Историјски музеј Србије, Београд, 2001, стр. 12-13.

⁶² Петар Поповић, документ бр. 178.

⁶³ Исто, документ бр. 185.

⁶⁴ Исто, документ бр. 225.

⁶⁵ Исто, документ бр. 226.

Штaмпа у Србији о владци Пејру II Пејровићу Његошу и Црној Гори. Прва штампарија у Кнежевини Србији почела је рад у Београду 1831. године. Од 1833. до 1851. у овој штампарији штампано је укупно 28 разних алманаха, календара и часописа, и од 1835. *Новине србске* (од 1843. године *Службене новине*).⁶⁶ Иако је у то време била строга цензура, штампа у Србији опширно је писала о Његошу и Црној Гори. Помно је праћено територијално ширење Црне Горе, стварање њених граница, садејство са брдским, херцеговачким и приморским племенима за ослобођење и уједињење, односи са турским и аустријским пограничним властима, изградња Цетиња и других места у Црној Гори, њена управа, судство, установе, трговина, обичаји, ношње и друго. Посебно је писано о Његошу и његовим списатељским напорима и сусретима са страним државницима и истакнутим личностима.

Званичан став Кнежевине Србије о Његошу и Црној Гори објављиван је у *Новинама србским*.⁶⁷ У почетку су вијести из Црне Горе објављиване под рубриком *Турска*, пошто Црна Гора није сматрана иностранством него на одређен начин делом турског царства. Рубрика „Црна Гора” уведена је 1838, и то као последња у блоку страних вести. Те године уведена је и рубрика за Босну. Од 1843. рубрика „Црна Гора” иде одмах иза рубрике „Србија”. Дуго времена вести о Црној Гори и Његошу углавном су преношене из стране штампе која је излазила у Будиму, Бечу, Загребу, Задру, Трсту и другим градовима. Били су то често тенденциозни дописи из Боке и Скадра. Временом су *Новине србске* доносиле и полемичке текстове са Цетиња о Црној Гори, Брдима и Приморју који су оповргавали нетачне стране напise. Најзначајнији међу њима су текстови Димитрија Милаковића, Милорада Медаковића и Ђорђа Срдиха. Многи текстови су слати под псеудонимима, означени словним или несловним знацима. Често је иза ових написа стајао и Његош.⁶⁸

Због тадашње аустријске цензуре *Новине србске* нису радо примане у ондашњој Аустрији. Напротив, она је од 1833. до 1837. године забрањивала да се шаљу ван граница Кнежевине Србије. Упркос томе и великој удаљености, оне су ипак успевале да своје читаоце обавесте о Црној Гори, Брдима, Приморју и Његошу.

У бројним календарима, алманасима и часописима у Србији објављивани су разноврсни текстови о Црној Гори: о друштвено-економским приликама, заједничкој историји и старинама, становништву и ношњама, статистички подаци о земљи, народу и приходима; о структури, саставу и раду

⁶⁶ Љубомир Дурковић–Јакшић, *Србијанска штaмпа о Његошу и Црној Гори*, Историјски институт САН, књига 3, Београд, 1951., стр. 3.

⁶⁷ Исто, стр. 3-226.

⁶⁸ Исто.

органа власти и управе, чиновништву, догађајима из бојева; беседе, говори и посланице црногорских владика и књажева: о школама, штампарији и новим књигама: *Повјесница црногорска* од Милорада Медаковића, *Горски вијенац*, *Луча микрокозма*, *Лажни цар Шћепан Мали* и *Огледало српско* од Његоша; *Историја Црне Горе* и *Пјеванија црногорска* од Симе Милутиновића Сарајлије; писма Карађорђа и Милоша црногорским владикама и обрнуто.

Сарадња Црне Горе са Србијом наставиће се и за време књаза Николе Петровића све до склапања политичких и војних конвенција и ратова за ослобођење, независност и уједињење у 19. и 20. веку. Поред успешне обостране сарадње, повремено ће долазити до одређених неспоразума и захлађења односа. У основи свих неспоразума било је династичко питање, које ће све до уједињења па и касније оптерећивати међусобне односе. Суштина је била у томе око које ће се династије и којег државотворног средишта окупити и ујединити српски народ. Међутим, заједничка сарадња свакако је била важнија и одлучујућа. Плод те сарадње је ослобођен и уједињен народ и обновљена заједничка држава, чије очување је залога заједничке сигурности и просперитета.

Milić F. PETROVIĆ

MONTENEGRO AND SERBIA COOPERATION DURING THE REIGNS OF PETER II PETROVI] NJEGO[AND THE GRAND DUKE DANILO

Summary

Montenegro and Serbia were closely connected during the reigns of Archbishop Petar II Petrovic Njegos and the grand duke Danilo (1830-1860). Their cooperation reflected in periodical correspondence between respective rulers and distinguished governors, in mutual contacts of state officials, in receptions of authorized delegates in Belgrade and Cetinje, in diplomatic activities and in many other fields.

The Paper deals with the published archival documents, „Novine Srbske”, calendars, almanacs and literature, which underline numerous evidences on the content of the cooperation the two autonomous Serbian principalities shared during the three decades: grand duke Milos Obrenovic advised young archimandrite Petar II Petrovic Njegos how to rule the Nation and how to maintain good relations with the Pasha of Scadar; the constant emigration of the population from Montenegro and the Hills into Serbia; the accomplishments and contribution of the educated officials from Serbia and Vojvodina in developing and creating state institutions and in improving culture and education in Montenegro; education of the young Montenegrins in Serbia and aid given in school and church books; Alexander Karadjordjevic was issued a diploma on his grand duke origin; Njegos' literary works published in Belgrade in 1845; Vuk Karadzic collected the folk poems in Montenegro medals; support and aid given to Vasojevici clan for their national and liberation activities; haiduks (anti-Turkish highwayman) and political emigrants; Serbin press on Njegos and Montenegro, etc.